

Herényi János

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 3. SZ. 221—316. I. BUDAPEST, 1967. JÚL.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÖHALMI BÉLA

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon — *Tardy Lajos*: A magyar—orosz-szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából — *Terbe Lajos*: Lígeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznjeszenszki Izvesztyijában — *Radó György*: Magyar költők egy 1927-ben kiadott szovjet antológiában — *Botka Ferenc*: A Sarló és Kalapács Könyvtára — *Markovits Györgyi*: A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása — *Dezsényi Béla*: A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1787-ben — *Zsoldos Jenő*: Marx-cikk a pozsonyi Hirnökben — *Markovits Györgyi*: Kassák Lajos az osztálybíróság előtt — *Sz. Garai Judit—Újhelyi Gabriella*: Az Akadémiai Könyvtár orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története — *Rózsa György*: A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról — *Szentmihályi János*: A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

HANS LÜLFING

A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái*

1

Alábbi fejtegetéseimmal néhány olyan kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, melyek akkor merülnek fel, ha a könyvtörténetet a társadalom egyetemes fejlődésével együtt vizsgáljuk, ha megkíséreljük a könyvtörténet folyamatának az általános történelemben — elsősorban a kultúrtörténetben — való elhelyezését. Az a vizsgálati módszer, ami az ilyen tudományos szintézis esetében a legbiztosabban eredményre vezethet, csak az induktív módszer lehet. A célnak megfelelően egyrészt a könyvtörténeti tényekből, másrészt általános társadalom- és kultúrtörténeti tényekből kell kiindulnunk. Különben nem tudjuk rögzíteni a történeti realitást és annak komplikált tényezőit, különösen, ha a XV. század összefüggéseinek mélyebb megértésére törekszünk, amely évszázad rendkívül sokrétű szociális és szellemi viszonyokkal átszőtt átmeneti korszakot képvisel, amilyen az európai népek régebbi történetében eddig csak ritkán jelentkezett. E század néhány kortársa alaposan a tudatában volt annak, hogy ebben a korszakban a régi és az új feszültségekkel, sőt nemegyszer forradalmi erővel telítve találkozik egymással. Ennek a tudatnak az a sokféle reflexiója, ami ezeknek a későközépkori, vagy éppen már korai újkori embereknek a magatartásában megnyilvánult, még tovább differenciálja a helyzetet.

2

Induljunk ki néhány nagyon egyszerű és közismert megállapításból: a könyvnyomtatást, a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatást, Johannes GUTENBERG, Mainz érseki székhely városi patriciátusának egyik tagja fedezte fel. Nem szabad elsiklanunk afelett, hogy itt olyan, szoros értelemben vett megállapítással van dolgunk, mely egyrészt évszázadok óta ránk hagyományozott ismeretet magától értetődően szögez le, másrészt azonban több generáció fáradságos kutatómunkájába került, amíg ezt megfelelő bizonyossággal kimondhattuk.

Az utóbbi évtizedek összefoglaló tanulmányai mutatják, hogy elég szilárd az a talaj, melyről kiindulva megkísérelhetjük az előretörést a történeti szintézis irányába. Ennek során különösen fontosak számunkra a társadalom- és kultúrtörténeti környezet tényezői, továbbá azok a kölcsönhatások, melyek a könyv, az irodalom, a tudomány és a művészet között fennállnak.

Szögezzük le: GUTENBERG, aki 1400 körül született, 1468-ban halt meg, a találmányához vezető első kísérleteket 1438 és 1440, esetleg 1444 között

* A Magyar Könyvtárosok Egyesületében 1966. okt. 13-án tartott előadás első része.

végezte. 1450—52-ben a mozgatható betűkkel történő nyomtatás már elérte azt a fejlettségi fokot, hogy nagyobb nyomdai vállalkozásra lehetett gondolni, 1456-ban pedig — egy rubrikátor tanúsága szerint — már megszületett az úttörő vállalkozás első terméke, a *42-soros Biblia*. Mindez Strassburgban és Mainzban történt, amelyek az akkori Németország legjelentősebb városai közé tartoztak.

Ezzel eljutottunk az évszázad egyik fontos tényezőjéhez, amely nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a könyvnek a XV. században végbemenő fejlődését kultúrtörténeti szempontból megérthessük. Ez a tényező a későközépkori város, a német gótika, a német polgárság városa. Az előző századokban a könyv, ide érve különösképpen a kézzel írott könyv előállítását, a kolostori írószobákkal és általuk gazdaságilag a nagybirtokkal állt összefüggésben. Körülbelül a XIII. századtól kezdve állítottak elő kéziratokat a városokban, és a kéziratmásolás kialakította a maga kézműves termelési formáit, melyek először egyes megrendelésekre, később a piaci keresletre voltak ráutalva. Ennek a fejlődésnek az okát elsősorban a káptalani és kolostori iskoláknak az újfajta studium generalékká való átalakulásában kell keresnünk. A későközépkori egyetemeken az átvett scriptoriumokból kialakultak a főiskolához szorosan kapcsolódó stationariumok műhelyei, hasonlóan, mint ahogyan a régi kolostori könyvtárak utódaiként a kollégiumi, kari és végül egyetemi könyvtárak jöttek létre. A stationariumokban a kéziratokat már „per petias”, ívenként iratták, és ezek a kézművesek módján dolgozó műhelyek szoros kapcsolatban álltak a városi étellel, mint ahogyan a professzorok és hallgatók „univerzitása”, valamint a belőle kikerülő papok, jogászok és orvosok városi környezetben éltek.

Ebben a korai polgári társadalomban, az azt meghatározó gazdasági viszonyok kialakulásával párhuzamosan, létrejött az új, a városi szellemi élet követelményeihez igazodó műveltség, mely azonban még kétségtelenül függő viszonyban állt a másfélezeréves hagyományokkal rendelkező egyház tanításától és embereket kormányzó gyakorlatától, valamint a már tűnőben levő udvari-nemesi kultúra irodalmi ízlésétől. A városi polgárságban lassan kialakult a tudásszomj, melyet a világi gyakorlati élet követelményei mellett a növekvő személység-kultusból fakadó, elmélyedő vallásos élményt kereső szükséglet táplált, amelynek eleinte a plébániai, városi és latiniskolák igyekeztek eleget tenni. Ezek a szellemi változások és művelődési folyamatok hozták létre az új polgári értelmiséget, amely azonnal a neki megfelelő olvasási igénnyel lépett fel. Az egyház főleg az egyetemeken, az új alapítású városias szerzetesrendeken: a ferenceseken és dominikánusokon keresztül magához vonzotta ennek a polgári műveltségnek a hordozóit és — bár egyre növekvő szociális és szellemi feszültségeket magában hordva — irányította a városok életét.

Ennek újabb könyvtörténeti következménye volt a könyvtermelésnek az előző korszakokhoz képest jelentős emelkedése. Ezáltal a kereskedelem is élénkebb lett s a kéziratkereskedelem együtt kialakultak a könyvkereskedelem kezdetei. Nem utolsósorban tulajdoníthatunk ebben nagy jelentőséget a népszerű, kisterjedelmű írásos műveknek, melyeket kártyafestők és írkokok a piacokon, vásárokon, vásártereken terjesztettek. Ennek a sokrétű fejlődésnek ránkmaradt tanúi könyvtáraink polcain a későközépkori gyakorlati jellegű kéziratoknak gyakran hosszú sorai.

A XV. századi könyvkultúra tágulására és differenciálódására irányuló törekvést úgy foghatjuk fel, mint a kor városaiban zajló, sokrétűen mozgalmas, fejlődő, de egyúttal hagyományokhoz kötött élet nagyonon közvetlen kifejező-

jét. A reformáció előtti évszázad egyre több problémával telített élete és ellentmondásai sehol sem mutatkoznak meg nyilvánvalóbban, mint ezekben a városokban, melyek a régi suburbiák egyszerű, korlátok közé szorított viszonyai közül kiemelkedtek, gazdaságilag és — mint pl. a német „birodalmi városok” vagy az olasz *communak* — politikailag is független közösségekké fejlődtek. Társadalmilag a városi polgárság többszörösen tagozódott. A földművelők, kispolgárok, mesterlegények alsó rétege, az alacsony társadalmi és műveltségi fokon álló ún. városi szegénység fölött helyezkedtek el a kézművesek és kiskereskedők, ezek fölött az iskolák, az egyház, a közigazgatás és közélet értelmisége, végül pedig a gazdag kereskedők és a patríciusok, akik részben, mint az olasz és svájci városokban, a nemesség soraiból kerültek ki. Ez a társadalmi tagozódás nem jöhetett létre társadalmi feszültségek nélkül. A XIII—XIV. sz. óta a kereskedők és kézművesek, gazdasági fejlettségükkel járó növekvő polgári öntudatuk kifejezéseképp, gyakran forradalmi úton igyekeztek lábat vetni az addig arisztokratikus városi kormányzatban. A városok politikai hatalomra és önkormányzatra törekedtek, hogy gazdasági és társadalmi hatalmukat és önkormányzatukat megszilárdítsák. Tudjuk, hogy helyenként ezek a mozgalmak a parasztság forradalmi megmozdulásaival jártak. Ezek a folyamatok egészen különös módon párosultak az emberek vallásos hangulatával, ami ebben az évszázadban egyre jobban hatalmába kerítette a lelkeket és az egyházat továbbfejlesztő reformmozgalmakat hozott létre, míg végül a reformációban kísérte meg valamennyi ellentmondás feloldását.

Körülbelül ilyen viszonyok között találkozunk tehát Mainzban, a XV. század első felében Johannes GENSFLEISCH ZUM GUTENBERG patríciussal. A család szociális helyzetét az előkelő aranyművesség és a pénzverők szövetségéhez való tartozás jelzi, amely a mainzi pénzkehez a nemesfémszükségletet szolgáltatta. Mikor azonban az 1420-as forrongások idején a patríciusi párt a fejlődő társadalmi erőkkel szemben alulmaradt, GUTENBERG emigrációba kényszerült. Strassburgban is a patríciusokkal tartott, anélkül azonban, hogy mint idegen a patríciusokat megillető minden gazdasági és politikai kiváltságban részesülhetett volna. Erre utal a Nachkonstflerek katonai szervezetébe való besorolása, és talán az is, hogy a külvárosban, St. Arbogastban lakott. Ezek a nyilvánvalóan bizonytalan egzisztenciális körülmények indíthatták arra, hogy kézművesekkel, mint DRITZEHN és HEILMANN, és Hans RIFFE tisztartóval társuljon és technikai téren kezdjen kísérletezni.

A technika is hozzátartozik ui. ennek a korai polgári korszaknak a jellemző jelenségeihez. A városi gazdasági fejlődés, a kézműves termelési módok állandó alakulása, a növekvő áruszükséglet és a kereskedelmi hálózat kiszélesedésének hatására a technikai eljárások is tökéletesedtek. Ez nemcsak a technikai felszerelésben való előrehaladást jelentette, mint pl. a bányászatban, a kohászatban és az üvegyártásban, nem is csak a mechanikai találmányoknak, mint pl. a szövőszéknek vagy az óraszerkezetnek az alkalmazását, a lópor vagy a víz energiájának a felhasználását, hanem mindezzel kapcsolatban átvettek technikai eljárásokat is, amelyek Európán kívül már ismeretesek voltak, így elsősorban a papírgyártást. A papírgyártással pedig már a XIII—XIV. században megteremtették a feltételt kéziratok nagyobb mérvű előállításához, és később a XV. században a nyomtatott könyvek terjesztéséhez.

Ezekhez a mesterségbeli, technikai eredményekhez számíthatjuk a fametszést is. Ennek az új mechanikai sokszorosító eljárásnak a segítségével nagy számban lehetett azonos szemléltető képeket vagy akár szövegeket is

előállítani. A kis, kézzel rajzolt képeknek és kéziratoknak az előállítóját, a kártyafestőt, felváltotta a kártyanyomó. A xilográfiát ezután hamarosan egész könyveknek (Blockbuch) előállítására is felhasználták. Ez az eljárás a XV. században a tipográfiai könyvnyomtatás mellett évtizedeken át szokásban volt és minden bizonnyal sokkal nagyobb mértékben hozzájárult a népszerű irodalom, főleg a hitbuzgalmi művek és a városi iskolákban használt tankönyvek, elsősorban a Donatus-grammatikák elterjedéséhez, mint amennyire a ránkmaradt Blockbuchok számából erre következtetni lehet.

Végül pedig a kor technikai arculatához tartozik a mozgatható betűkkel való könyvnyomtatás feltalálása. Amilyen kevésbé ismerjük GUTENBERG személyét, főleg szellemi arculatát, annyira bizonyosnak látszik, hogy a tipográfiához nem a Blockbuch-ból és általában nem is a könyvből kiindulva jutott el. Kiindulópontja a fém-technika, elsősorban a nemesfémeknek bélyegzők és öntvények útján történő művészi megformálása volt, amint ezt az ötvösművészetből ismerte, ha ő maga nem is volt sohasem „aurifaber”. Technikai módszere a kézművesség volt; „ars”, az akkori kor értelmében; magasrendű, művészi mesterség. Így jött létre a könyvnyomtatás mint „ars artificialiter scribendi”.

Egyúttal azonban figyelembe kell vennünk, hogy a tipográfiának ez az új „művészete” munkamódszereiben és gazdasági aspektusaiban kezdettől fogva az egykorú ipar, különösképpen a városi kézműves ipar általános feltételeinek volt alávetve. Németországban a XIV., még inkább a XV. századi városi polgárság gazdasági jellegét egyre feltűnőbben a pénzgazdálkodásra való áttérés és a piacra való termelés határozta meg, azaz az áru kínálata által gondoskodott vásárlókról, nem várta be az egyes megbízók rendelését, amint az a középkori kéziratok gyakorlatban szokásos volt, Hagenauban (Elzász) már pl. Diepold LAUBER kéziratmásoló műhelyére is jellemző volt ez az új módszer, méginkább a korai könyvnyomtatásra. Amikor Johann FUST Peter SCHÖFFER-rel közösen fenntartott mainzi nyomdájából Párizsban könyveket ad el, vagy SWEYNHEYM & PANNARTZ Rómában IV. Sixtus pápánál értékesítési nehézségekről panaszkodik, úgy ezek a jelenségek már az 1460—65-ös években arra utalnak, hogy a nyomdák piacra termeltek. Amint a könyvek már nem egyes példányokban, hanem egész kiadásokban készültek, a terjesztésnek nem is lehetett más módja. A könyvkereskedést voltaképpen a könyvnyomtatás hozta létre.

Az ősnyomdásznak a munkaeszközök: betűbélyegzők, kézi öntők, nyomdaprés, előállításán kívül a piaci termelésnél felmerülő minden egyéb anyagszükségletet: betűfémeket, típuskészletet, nyomdafestéket és főleg papírt, valamint a munkabért is előlegeznie kellett.

Ezzel a könyv történetében egy másik gazdasági tényező nyer szerepet: a pénzgazdálkodás, amely a gazdasági életben egyre inkább észrevehető tőkeképződéshez vezetett. Különösen erősen jelentkezett ez Flandria és Itália textiliparában és külkereskedelmében már a XIV. században, amikor a MEDICIEK Firenzében a banktőke egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A befektetést igénylő tőke azután előmozdította a lerakatok kialakítását elsősorban a textiliparban, de a papírgyártásban is. Ulman STROMER ennek az elvnek megfelelően szervezte meg 1390-ben nürnbergi papírmalmát. A könyvkiadás, ahogyan a késői XV. századi nyomdász-vállalkozóknál kialakult, nem volt más, mint a lerakatoknak a könyvnyomtatásban való alkalmazása.

Másrészt a termelés állandó, folyamatos kiterjesztése tőkeszükségletet eredményezett mind az előállításban, mind a forgalmazásban. A vállal-

kozók pénzkölcsönöket vettek fel, melynek következtében bizonyos termelési ágakban társas vállalkozások, konzorciumok alakultak. A tőkeképződés azonban — legalábbis Németországban — még korántsem érte el azt a fejlettségi fokot, hogy minden igényt ki tudott volna elégíteni, mivel a pénzforgalom, mint mindenféle közlekedés, az országon belül nagyon nehézkes volt. Következésképpen a hitel nagyon megdrágult. A régi bibliai hagyományból kifolyólag a későközépkori emberek tudatában mélyen gyökerező egyházi kamattilalom a fejlődést tartósabban mindenestre nem tudta meggátolni. A függetlenné váló gazdasági gondolkodás ezt a tilalmat hamarosan figyelmen kívül hagyta, vagy egyes esetekben jogászilag ügyesen mellé-interpretálta, mint ahogyan ez a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat alapján ítélve talán GUTENBERG esetében is történt.

A könyvnyomtatás felfedezője ugyanis kezdettől fogva belekerült a pénzgazdálkodási viszonyok szövevényébe. Amennyire keveset tudunk a találmány létrejöttéről és a feltaláló életéről, annál nyilvánvalóbban észlelhetjük a strassburgi első kísérletek idejében fellépő tőkeszükségletet és láthatólag a nyereségre való törekvést is. Andreas DRITZEHN, egyike azoknak, akik GUTENBERG vállalkozásában tőkebefektetéssel részt vettek, ezt a magatartást az 1439-es periratok szerint így fejezte ki: „Ee ein jor usskommet, so hant wir unser houptgut wider und sint dann alle selig” (Mielőtt egy év letelik, kiki közülünk visszanyeri a saját pénzét és mindenki boldog lesz). Ez a „houptgut” a befektetett tőke volt.

Mikor 1448—50-ben Mainzban a találmány végre gyümölcsözővé kezdett válni, GUTENBERG jelentős mennyiségű hitellel dolgozott, mely valószínűleg elérte az 1550 forintos összeget, ha az 1455-ös HELMASPERGER-féle iratot helyesen értelmezzük. Az akkori viszonyokhoz képest ez hatalmas összeget jelentett, annál is inkább, mert a vállalkozás, melyet az összeg támogatott, új volt, és a siker eleinte korántsem látszott biztosnak. FUST, aki tőkésével részt vett a „Werk der Bücher” nevű közös vállalkozásban, maga is kölcsönt vett fel. Biztosításképpen azonban zálogul kikötötte magának a típuskészletet és a nyomdászfelszereléseket. Amennyire érthető, hogy a hitelező anyagi garanciákat kívánt, annyira végzetessé vált GUTENBERG számára ez az elzálogosítás, amikor FUST 1455-ben bírósági úton követelte tőle tőkésének visszatérítését. GUTENBERG elvesztette a pert és ez megfosztotta őt attól, hogy találmányának gyümölcsseit élvezhesse. A feltaláló, miután az a nagyszabású vállalkozás, aminek kivitelezéséhez FUSTtal társult, évekig húzódott, arra törekedett, hogy a viszonylag gyorsan kinyomtatott 42-soros *Biblia* jövedelméből FUSTot kifizesse és anyagilag független helyzetbe jusson. FUST panaszával azonban megelőzte őt, melyet a városi kereskedő egyébként a feudális érseki bírósághoz nyújtott be, amely az 1449-es szt. Margit-napi döntés értelmében, mely a bírói joghatóságokat Mainzban újrendezte, a patrícius GUTENBERG ügyében illetékes volt.

Másrészt azonban GUTENBERG korántsem zálogosította el valamennyi termelőeszközét és a per következtében nem is veszítette el, mert fenntartotta magának az ún. ősnymda típus- és nyomdakészletét, amellyel kb. 1445-től kezdve az aprónyomtatványokat, az *Utolsó Ítélet* töredéket, a búcsúleveleket, a *Donatusokat*, az *Asztronómiai Naptárt*, később pedig az 1460-as *Catholicont* kinyomtatatta és talán a 36-soros *Biblia* kinyomtatását előkészítette. Úgy látszik, GUTENBERG semmiképpen sem volt az az életidegen feltaláló, akit FUST, a tapasztalt kereskedő, munkájának eredményétől csalárdan elűthetett volna.

Mindketten úgy mutatkoznak meg előttünk, mint józan, előnyeikről gondosan gondoskodó kereskedők. Az akkori pénzgazdálkodás praktikai GUTENBERG számára is ismeretesek lehettek. Mindkét fél igyekezett megszerezni a vállalkozásban az elsőbbségi jogot.

Rudolf BLUM a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat mindenre kiterjedő interpretációja alapján 1954-ben megjelent *Prozess Fust gegen Gutenberg c.* tanulmányában azt a felfogást képviseli, hogy az 1449-es „Werk der Bücher” elnevezésű nyomdai vállalkozás célja egy misszálé, misekönyv lett volna. Bár lehet, hogy ebben a tervben egyházas jellegű elképzelések is vezették a felalálót, bizonyos azonban, hogy nem kevésbé játszott benne szerepet a gazdasági kalkuláció is, amit a hatalmas tőkebefektetés meg is kívánt. A XV. században a mise még az egyházközségi élet és az istentisztelet középpontja volt. A misekönyv fontosabbnak látszhatott a Bibliánál. A misekönyvnek az egyházban való egyetemes, mindenütt nélkülözhetetlen használata éppen azt biztosította, amire egy tőkeigényes tipográfiai kiadás előállításához szükség volt: a biztos, nemzetközi méretekben lehetséges terjesztést. A misekönyvet kézírással is széles körben állították elő. A nagy számú másolat azonban sokszor vezetett szövegromláshoz. Ebből adódott a — többek között Nicolaus CUSANUSTól is szorgalmazott — misszálé-reform, mely a bázeli zsinat reformtörekvéseinek is egyik része volt. GUTENBERG ennek a nagy, csak sokféle betűtípussal kiszedhető vállalkozásnak az előkészületeit nehezen győzte. Szükség volt egy szövegtípusra, egy kottaszövegtípusra, kétféle kánon-típusra, ha GUTENBERG a maga új, „artificialiter scribendi” művészetével a kéziratot misekönyveket hűen utánozni akarta. Csak amikor FUST kb. 1452-ben elkezdte sürgetni a gyártást és a pénzszerzést, tért át GUTENBERG gazdasági megfontolásokból a Biblia-nyomatásra és a már meglévő kottaszöveg-típussal kinyomtatta a *42-soros Bibliát*.

Ennek a korális-típusnak a későközépkori misekönyv hagyományos, hieratikus írásképből való eredete magyarázza a GUTENBERG-féle textura tiszta, magas gótikus formáját. Ezzel GUTENBERG egy már elmúlt stíluskorszakba nyúlt vissza. Ez a kalligrafikus írásforma az írástörténetnek 1450 körüli állapotában, amikor a gótikus minuszkula már kezdett a basztardába feloldódni, túlhaladott volt. A GUTENBERGnek tulajdonított nyomtatványok és általában a korai nyomtatott könyvek másutt is megfigyelhető tradicionális vonásai már az első mestermű írásművészeti formáiban is szimbolikusan és hangsúlyozottan nyilvánulnak meg.

GUTENBERG a könyvdísz és a könyvillusztráció kérdésében is hasonlóképpen hagyománytisztelő volt, amiben az egyházi használatra rendelt, reprezentatív könyvekhez fűződő hieratikus elképzelések vezették. Ő csak arra vállalkozott, ami eddig a kalligrafusnak, az írónak a feladata volt, mostantól kezdve pedig a nyomdászra várt. Az illuminációkat rábízta a miniatúra-festőkre. Mintának minden vonatkozásban a kéziratot tekintette. Ha a „Werk der Bücher”-ről, a misekönyvről, majd végül a *42-soros Bibliáról* volt szó, félretette az egykorú kártyanyomók előtt is ismeretes grafikai sokszorosítási módszereket: a fametszetet és a xylográfiai blokk-nyomatást. GUTENBERG ezen exkluzív könyvművészeti beállítottságának köszönhetjük a *42-soros Bibliának* néhány illuminált példányát és vele a későgótikus könyvfestészet néhány értékes emlékét. Bár GUTENBERG a tipográfiában műértő mester volt, mégis minden másnak tekinthetjük őt, a XV. század emberét, mint bibliofil esztétának. Aprónyomatványaiival ugyanolyan feladatokat látott el mint a kártya-

nyomók, csak feladatát fejlett tipográfiai technikával oldotta meg, ezzel azonban csak mindennapi kenyerét akarta megkeresni.

A gazdasági sikereket a feltaláló már nem érthette meg. Életét nem mint beérkezett nyomdász, mint egy céh vagy ipari közösség tagja fejezte be, de mégis anyagilag biztos helyzetben halt meg, felruházva mindazokkal a jogokkal, amelyeket a kor feudális életrendje egy tekintélyes patríciusi nemzetség sarjának nyújthatott, amikor is Adolf von NASSAU mainzi érsek, ellensége, Dieter von ISENBURG és a mainzi polgárság fölött aratott győzelme után, kiegyenlítő, megbékélő politikájának jeleként GUTENBERGET 1465-ben udvartartásába emelte.

HANS LÜLFING: ENTWICKLUNGSPROBLEME DES FRÜHEN BUCHDRUCKS

Verfasser beschäftigt sich in seinem am 13.10. 1966 im Verein der Ungarischen Bibliothekare gehaltenen Vortrag mit Entwicklungsproblemen des frühen Buchdrucks, indem er buchgeschichtliche Vorgänge in die allgemeine Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des mit vielfachen Widersprüchen belasteten 15. Jahrhunderts einordnet. Der hier abgedruckte erste Teil des Vortrags bespricht am Beispiel GUTENBERGS jene Anfangsschwierigkeiten des ersten typographischen Unternehmens, die sich aus den Bedingungen der spätmittelalterlichen Geldwirtschaft und der für den Markt bestimmten Produktion ergeben haben. Auch Fragen der traditionsverbundenen typographischen und künstlerischen Gestaltung der Frühdrucke werden erörtert.